

Jürgen Esser

Introduction to English Text Linguistics

(Bevezetés az angol szövegnyelvészetbe)

Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009. 209 pp.

Andor József

Íme a legújabb szövegnyelvészeti bevezető tankönyv! Szerzője a Bonni Egyetem Modern Angol Nyelvészeti Tanszékének vezetője. A könyv a Peter Lang könyvkiadó Textbooks in English Language and Linguistics (TELL) [Angol nyelvi és nyelvészeti tankönyvek] c. tankönyvsorozatának második köteteként jelent meg.

Ismertetésem és kritikai észrevételeim tételezése előtt megjegyzem, hogy a könyvsorozat kötetei tanulóbarát módon szerkesztettek: az adott nyelvészeti tudományterületre vonatkozóan széleskörűen átfogó s tanítható ismereteket adnak közérthető nyelvezet használva, különös figyelmet fordítva a tárgyalt szakterminológia azonnali értelmezésére és szakirodalmi forrásának megadására. Minden egyes fejezetet a tárgyalt ismeretanyagot átfogó kérdések és kapcsolódó feladatok, valamint további szakirodalmi tételek adatai zárnak. Nem kis értéke a könyvnek karcsú terjedelme, ezáltal garantált, hogy a tananyag a bölcsészképzés egy félévében is könnyen elsajátítható. Hiányossága viszont, hogy függelék formájában a szerző nem készített tananyagához a terminológiát összefoglaló glosszáriumot.

A tankönyv első, bevezető fejezete ismerteti a szövegnyelvészet tárgyát s fejlődéstörténetét, diszciplináris alapmodelljeit, legfőképpen Halliday és Hasan (1976), deBeaugrande és Dressler (1981), Hoey (1991), Vater (2001) munkáira alapozottan. Összeveti a 'textus' fogalmára vonatkozó nézeteket a 'diskurzus' felfogását körvonalazó nézetekkel. Látható, hogy míg a textus fogalmát a szövegnyelvészet klasszikusai leginkább az írott szövegek produkciójára és vizsgálatára vonatkoztatták, addig diskurzus alatt a szóbeli kommunikációnak általában a mondatnál nagyobb terjedelmű példányaikat értették. Az ismertetésből kitűnik, hogy a diszciplína kezdeti szakaszában számos szerzőnél gyakorlatilag összemósódott a két szövegfogalom tartalmának értelmezése. Talán a legmarkánsabb módon van Dijk (1980) választotta szét a két fogalmat egymástól, körvonalazva természetük sajátosságait, kimutatva hatókörüket. Ő a 'szöveg' nyelv- és kommunikációelméleti státusát tisztázta sikeresen, megalapozva ezzel a szövegten tudományterületét és hatáskörét, a 'diskurzust' pedig produkciós terméknek, azaz alapvetően a parole-nyelvészet körébe tartozó fogalomnak tartotta, amivel pedig a ma is releváns tudományterület, az ún. diskurzusanalízis megalapozásához járult hozzá jelentős módon.

A szövegeket elemző két tudományterület ilyen módon komplementer viszonyban áll egymással. A releváns nézetek áttekintése során Esser rámutat arra, hogy a diszciplína fejlődéstörténetében kulcsszerepet játszó Halliday és Hasan (1976: 1-2) szemléletében a szöveg alapvetően szemantikai, nem pedig grammatikai státusú. Az általuk fémjelzett brit iskola jeles mai képviselője Hoey, aki az ún. szemantikai prozódia, a lexikális egységek illeszkedése és esetleges polaritásuk vizsgálata terén végzett (és végez ma is) úttörő vizsgálatokat (1991 és 2005).

Bár a bevezető fejezet megalapozottan építkezve ismerteti és ütközteti a diszciplína legjelentősebb képviselőinek nézeteit és az általuk létrehozott modelleket, egy-

két pontatlanság és hiányosság mégis „becsúzott” az áttekintésbe. Hiányolom azt, hogy a szövetségesség fogalmának leírásakor a szerző csupán a természetes nyelvi szövegek klasszifikációját érinti; annak ellenére, hogy médiafüggő és nem médiafüggő típus alapján osztályozza a szövegeket. Nem hívja fel a figyelmet arra, hogy nem nyelvi, így például vizuális és auditív, azaz zenei szövegek is léteznek, amelyek természetükön fogva médiumfüggők. Ezek szövetségességével Petőfi szemiotikai alapú szövegfelfogása foglalkozik. Petőfi S. János az európai szövegtani kutatások egyik megalapozója volt, munkásságának egyik legfontosabb szakaszát éppen Németországban, a Bielefeldi Egyetemen töltötte, ám a német Esser tankönyvében egyszer sem hivatkozik rá. Mindenesetre, a jelen tankönyv nem nevezhető általános szövegtani munkának, hanem, ahogy címében is megfogalmazódik, bevezetést nyújt az angol nyelv szövegnyelvészeti vizsgálatába.

Súlyosabb hiba ebben a fejezetben és a későbbiekben is a szövegösszetartó normák (Esser nem említi meg a 'norma' fogalmát) tárgyalásakor a 'kohézió' alapvetően grammatikai alapú értelmezése (11). Nézetem (és Petőfi 2004, valamint van Dijk és a kognitivisták szemléletű szövegtanok, szövegnyelvészeti munkák szerzőinek nézete) szerint a kohézió elsősorban nem grammatikai természetű, azaz például nem a szövegen belül megvalósuló pronominális alapú referencia létrehozását biztosító összetartó erő, hanem a szöveg lexikájának összetartó normája, ami biztosítja a kollokációs kapcsolatok megfelelő voltát. Ennek megfelelően a fentebb már említett szemantikai prozódia sem formai, hanem alapvetően jelentéses alapú. A szintén a 11. oldalon tárgyalt 'koherencia' pedig (Petőfi nyomán) nem csupán szemantikai, hanem legalább olyan mértékben pragmatikai jellegű szövegösszetartó erő, kognitív alapú, a háttérismeretekre (elsősorban a konceptuális keret- és forgatókönyvszerű információkra) támaszkodó norma. Azok az ismérvek pedig, amelyeket Esser a kohézió megvalósulásának módjaként tárgyal, sorra a Petőfi által 'konnexitásnak' nevezett, alapvetően a grammatikai közös tudást előhívó ismeretek tárgykörébe tartoznak. A szövegösszetartó normák Petőfi szemléletében hármassá rendszert képeznek, melynek fokozatai a 'konnexitás' (ez a legobjektívabb természetű norma a rendszerben), a 'kohézió', valamint a 'koherencia' (amelyben objektív és szubjektív alapú világtudományi tények egyaránt szerepet játszanak). Esser nem használja a konnexitás fogalmát, összemossa a körébe tartozó szövegjelenségeket a kohézió tartalmába tartozókkal.

A szövegnyelvészet alapvető kutatási irányainak összegzése során Esser helyesen emeli ki a kohézió és a koherencia vizsgálatát. Amint az a könyv második fejezetéből kitérünk, a grammatikai természetű, a konnexitás körébe tartozó sajátságok szorosan kötődnek/ köthetők a szövegnél alacsonyabb nyelvi szintek, így a szintaxis, a morfológia, vagy akár a prozódia területéhez. A szerző ugyancsak helyesen mutat rá arra, hogy a tradicionálisan elsősorban mondatközpontú (megnyilatkozásalapú) beszédaktusos pragmatikai vizsgálat alkalmazható a szövegprodukción és a szövegbefogadás folyamatainak tanulmányozása során is, s egy ilyen irányú vizsgálat szoros összefüggésben áll a szövegprodukciónak ökonómia tényezőinek feltárásával. A releváns szakirodalmi háttér áttekintő fejezetet személetes, a szakirodalomból vett és saját kútfőből származó példaanyag zárja a szövegesség legfontosabb ismérveinek (de Beaugrande és Dressler (1981), valamint Vater (2001) munkájára alapozott) ismertetésével együtt.

A tankönyv második és harmadik fejezete a formális textúra, azaz a szöveg formai megjelenítésének kérdéseivel foglalkozik. Ezen belül a második a médiumfüggetlen elemek és struktúrák szerepét, összetételét vizsgálja. A fejezet első részében Esser a szöveget

képező mondatformák váltakozásával és variációinak számbavételével, az elemek sorrendiségének kérdésével foglalkozik. Tárgyalásában központi szerepet kap a már ismert, valamint az új információ szövegkörnyezetben való elhelyezkedésének, a Prágai Iskola reprezentánsainak terminológiája szerint a tematizációs és rematizációs viszonyok viszonyrendszere, a Daneš által tematikus progresszióknak nevezett szövegtematizáció vizsgálata (1974). Az érvelés, az előre- és visszautaló folyamatok tárgyalása során újból felbukkan az a hibás nézet, mely szerint a pronominalizáció lexikai, kohéziós eszköz, ahelyett, hogy annak grammatikai státusa alapján a folyamat a Petőfi által konnexitásnak nevezett szöveg-reprezentáció körébe tartozna, s csupán lexikális helyettesítő eszköz mivolta alapján érintené a kohézió normarendszerét, hasonlóan a lexikális tartalmú kohéziós eszközök (pl. adott lexikális mezőt reprezentáló szinonim kifejezések) funkciójához (34). Megítélésem szerint a bemutatás során túlzott súlyozást kap a kifejezetten mondat (s nem szöveg) szintű érvelés (43 – 58), bár kétségtelen, hogy az Esser által tagmondat-komplexumnak ('clause complex') nevezett szövegbe ágyazódás már túllépi a szintaktikai elemzés határvonalait.

A fejezet második részében a szerző a szöveg formai reprezentációjának lexikális hálózatokban, lexikális sémákban történő megvalósulását elemzi, leginkább Hoey 1991-ben publikált közismert monográfiájának eszköztárát használva. Alapvetően a koreferenciális viszonyok lexikális alapjait mutatja be, különös figyelmet szentelve a tematikus elrendeződést befolyásoló szavak (kulcsszavak) helyének és státusának azonosítására. Sem Esser, sem pedig Hoey nem tárgyalja azonban a kulcsszavak szövegszervező státusát, tartalmi szerepük ún. fogalmi sémákba ('keretekbe' és 'forgatókönyvszerű ismeretekbe') rendeződésének elemzésével (lásd Andor 1989) egyikük sem foglalkozik. Talán ezért nem is véletlen, hogy a 'kulcsszó' mint terminus nem is szerepel a tankönyv tárgymutatójában. Érdekes viszont az, ahogy a kollokációk természetességét Halliday (1966) nyomán a struktúrák variálódása (azonos tövekre épülő szófaji variációk) nyomán kimutatja.

A lexikális reprezentáció kérdéseinek tárgyalása után a fejezet befejező részében Esser a korpusznyelvészet segítségével végzett szövegosztályozás kérdésével, a szövegműfajok, regiszterek és a szövegtípusok azonosításának problematikájával foglalkozik. Alapvetően korpuszalapú formális osztályozást mutat be az immár klasszikusnak tartható *Survey of English Usage* korpusz alapján, szociolingvisztikai tényezőkre és nyelvtisztikai adatokra egyaránt támaszkodva. Halliday (1966) nyomán bemutatja, hogy a regiszterek azonosításának kritériumai a nyelvhasználatban gyökereznek, azaz pragmatikai bázisúak, jellemzőik megállapítása során a kutatónak nagy segítségére vannak a stílusban modelljei és fogalmi rendszere. Ugyanakkor észrevételezem, hogy nem történik meg megbízhatóan a szerző által a regiszter és a zsáner kritériumrendszerének precíz szétválasztása, jellemzésük átfedéseket tartalmaz. Ugyanez a precizitást illető hiányosság nem róható fel a szövegműfajok és a szövegtípusok elkülönítésében, sajátságaik megállapításában, melynek során a szerző elsősorban Biber és Finegan úttörő, korpuszalapú megközelítését tekinti alapnak (1986), s kilenc szövegtípust azonosít. Az ismertetés és érvelés megfelelően kiválasztott szövegpélda-bemutatókkal, típusok azonosításával, bár különösebb elemzés nélkül zárul. Itt jegyzem meg, hogy Bibernek a témáról szóló új tankönyve várhatóan jelen év őszén jelenik meg a cambridge-i egyetemi kiadónál (Cambridge University Press) (Biber and Conrad 2009).

A második fejezetre épülő harmadik a formális textúra médiumfüggő sajátságait taglalja. Kimutatja az írásbeli és szóbeli szövegek megjelenítésének eltéréseit. Nem tartom

szerencsésnek, hogy ennek során esetenként német nyelvű szövegmintákat alkalmaz (97 és 104). Ugyanakkor kiemelendő, hogy az új szövegműfajok és típusok, így az elektronikus szövegek nyelvezetének sajátosságait is tárgyalja, rámutatva például az SMS szövegekben tapasztalható nyelvi játékoságra. Fontosnak tartom a pontuáció szerepének tárgyalását szóbeli és írásbeli szövegek esetében, s azt, hogy ennek vizsgálatával hogyan fejezhető ki látványosan a szöveg vagy diskurzus szerzőjének értelmezési elképzelése, szándéka. Az érvelést számos, különféle szövegműfajt és regisztrert képviselő szövegminta bemutatása kíséri, ezek elemzése során Esser a kultúrspecifikus jellemzők szerepére is rámutat. Ebben a fejezetben jelenik meg a szövegek formális reprezentációjának strukturális aspektusa, a mikro- és a különféle makrostrukturák (külső, azaz a szövegkomponensek fizikális elrendeződését illető, és a szemantikai, azaz a belső, tartalmi kompozícióra vonatkozó szerkezeti egységek) funkcionális alapú elkülönítése. Mikroszinten a más források által is tárgyalt jelenségek mellett leírja és interpretálja a szövegek minimális konstituenseinek szerepét, beleértve a szövegprozódia egységeinek funkcionálisitását.

A textúra formációjának tárgyalását követően a negyedik fejezet a szemantikai jellegű szövegösszetartó erő kérdéseit elemzi, kiemelten tárgyalva a pszicholingvisztikai jellegű, kognitív státusú funkciókat. A fejezet elején a korábban, a második fejezetben már érintett kérdéskör, a szöveg lexikális reprezentációját illető szóválasztási preferenciák tana és a jelentésszerű kifejezések lexikális illeszkedése (Hoey 2005 terminológiája szerint az ún. 'lexical priming') vetődik fel ismét. Ennek értelmében a szavak mentálisan választódnak ki kollokációs kapcsolatok megjelenítésére (131). Hoey nyomán Esser is tárgyalja a kifejezések kollokációs potenciáljának kérdését, azt, hogy szemantikai tartalmuk milyen alapon vonzza a kifejezéseket (akár típusosan is) egymáshoz. A típusos kollokálódás a korábban már szintén említett szemantikai prozódia, polaritás-tartalom kifejeződését, szemantikai alapú asszociáció megvalósulását eredményezheti. Hoey (2005) úttörő munkát végzett azon a téren, hogy (Sinclair 2004 nyomán) ne csupán a közvetlen kollokációs kapcsolatokra (ún. lokális kollokáció), hanem a szövegegészben megvalósuló, tematikus alapú texturális kollokációra, lexikális illeszkedésre is rámutasson. Esser tankönyvében helytállóan hangsúlyozza, hogy ilyen irányú kutatások csak korpuszalapú vizsgálatok révén hozhatnak releváns, megbízható eredményt. Kár, hogy sem Sinclair, sem Hoey, sem pedig Esser nem jutott el a kulcsszói státus ilyen alapú értelmezéséhez.

A fejezet második részében Esser, Fillmore nyomán, a konceptuális alapú keretszemantika szövegnyelvészeti alkalmazásával foglalkozik. Kiemelt státust kap ebben a szavak szituáció előhívó, aktivizáló potenciálja. Fillmore (1977) nyomdokain haladva Esser sem választja szét a háttértudás (scenic knowledge) és a keretismeretek (frame-based knowledge) tapasztalati úton szerzett ismeretkomplexumának tartalmát. Az ezeket a konceptuális típusú ismereteket kiegészítő, (Schank és Abelson (1977) nyomán) forgatókönyvszerű strukturáknak nevezett tudástól azonban megkülönbözteti őket. Fillmore is, Esser is kiemeli, hogy ezeknek a fogalmi strukturáknak kulcsfontosságú a szerepe az ún. háttértudás szerveződésében (Clark 1996), amely a szövegkoherencia szemantikai-pragmatikai alapú kialakítását biztosítja a szöveg létrehozójának és befogadjának részéről egyaránt. Esser, de Beaugrande és Dressler (1981) alapmunkája nyomán a koherenciának négy síkon történő megvalósulását taglalja: a prozódiai, a stilisztikai, a szintaktikai és a szemantikai-pragmatikai koherenciát. Nézetem szerint a koherencia csupán az utóbbi szintet illetően alakítható ki, az előző három ennek következményeként az interpretálhatóság szintjén adódik, s normái jóval objektívabbak a szemantikai-pragmatikai

bázisú szövegösszetartó erőnél. A különféle konceptuális struktúráknak szerepe van a szöveg és diskurzus retorikai szerkezetének kialakításában: hatással van tematikus hálózatának reprezentációjára, az egyes hálók mennyiségi mutatójára, írásbeli szövegek esetében a paragrafikus tételezés módjára, a szöveg szintaktikai konstituenseinek nucleus és szatellita státusú elrendeződésére.

Ezt követően Esser a szövegek makro- és szuperstruktúráinak szerveződését taglalja a van Dijk és Kintsch által azonosított makroszabályok (1983) működésének ismertetése révén. Helyesen mutat rá arra, hogy az információ törlését, a szövegkonstrukciót biztosító és az általánosítást végrehajtó szabályok szoros összefüggésben működnek a korábban ismertetett konceptuális szerkezetekkel, a szövegben megmutatkozó perspektivikusság lexikális és propozicionális alapú folyamataival. A szerző a szuperstrukturálódás szintjeit a narratívák ún. történet-nyelvtani feldolgozásának ágrajzos formájában modellálja, ismertetésében azonban érdekes módon nem jelenik meg hivatkozás a múlt század 80-as éveiből ismert történet-nyelvtanok egyikére sem. A fejezetet a szöveg tematikai progressziójának újbóli tárgyalása zárja, leginkább a Prágai Iskola funkcionális mondatperspektíva modelljének keretében, Daneš és Mathesius munkássága alapján.

A tankönyv két utolsó fejezete rövidebb terjedelmű. Az ötödikben Esser a szövegbefogadó szemszögéből szemléli a szövegkonstrukciós produkciós stratégiákat, különös tekintettel a nyelv effektív használatára. Áttekinti Grice kooperációs elvének tanait, Leechnek az udvariasságot érintő stratégiáit, valamint Slobin pragmatikai indíttatású szövegretorikáját. Tételesen elemzi a feldolgozhatósági elv, az érthetőség célzata, a gazdaságossági elv és a kifejezhetőség stratégiájának megvalósulását. A fejezet záró szakaszában érdekes témát tanulmányoz: a szövegtípus normáihoz illeszkedő grammatikai szerkezeti választások, döntéshozatalok (például az aktív vagy passzív szerkezeti, szemléleti formák használatának) kritériumrendszerét vizsgálja. Az utolsó fejezet a textuális (lokális és globális) intenciók megvalósításának/megvalósulásának kérdéskörével foglalkozik. A fejezet legfőképpen Virtanen (1992) és Longrace (1976) munkáinak alapján tekinti át tételesen az egyes szöveg- és diskurzustípusok intencionalitását, kifejtve a zánerek kultúrspecifikus ismérveit. Azért is képezi igen értékes részét a tankönyvnek, mert utat mutat a szociokulturális alapú szövegnyelvészet, szövegtan és a nyelvészeti pragmatika egyik alapvető kutatási területének, a beszédaktus-elméletnek az egymással való összekapcsolhatósága irányába. Ezt a fejezetet is konkrét szövegminták bemutatása zárja. Gyümölcsöző eredményeket hozott volna Virtanen, valamint Biber és Finegan szövegtípustanának összehasonlítása, nézeteik ütköztetése.

A tankönyvhöz mellékelt irodalomjegyzék bőséges áttekintést nyújt a szövegnyelvészet legfontosabb szakirodalmából. Nem szerencsés azonban, hogy a jegyzékben, s nem tőle függetlenül, kaptak helyet a nem tudományos jellegű forrásmunkák.

Fenti kritikai észrevételeim ellenére, mint ahogy azt már értékelésem legelején megjegyeztem, Jürgen Essler tankönyvét értékes, az angol szakos felsőoktatásban megítélésem szerint sikerrel alkalmazható szövegnyelvészeti munkának tekintem, s alaptankönyvként ajánlom a hazai egyetemi és főiskolai szintű képzési programokban egyaránt.

Irodalom

- Andor, József 1989. Strategies, tactics and realistic methods of text analysis. In: Wolfgang Heydrich, Wolfgang, Fritz Neubauer, János S. Petőfi & Emel Sözer (szerk.): *Connexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse*. Berlin: Walter de Gruyter. 28-36.
- Beaugrande de, Robert & Dressler, Wolfgang 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Biber, Douglas & Finegan, Edward 1986. An initial typology of English text types. In: Jan Aarts & Willem Meijs (szerk.): *Corpus Linguistics II*. Amsterdam: Rodopi. 19-46.
- Biber, Douglas & Conrad, Susan 2009. *Register, Genre, and Style*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, Herbert H. 1996. *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneš, Frantisek 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, Frantisek (szerk.): *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 106-128.
- Dijk, Teun van 1980. *Textwissenschaft: Eine interdisziplinäre Einführung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Dijk, Teun van & Kintsch, Walter 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Fillmore, Charles J. 1977. Scenes-and-frames semantics. In: Zampolli, Antonio (szerk.): *Linguistic Structures Processing*. Amsterdam: North-Holland. 55-81.
- Halliday, Michael A.K. 1966. Lexis as a linguistic level. In: Charles E. Bazell, John C. Catford, Michael A.K. Halliday & Robert H. Robins (szerk.): *In Memory of J.R. Firth*. London: Longman. 148-162.
- Halliday, Michael A.K. & Hasan, Ruqaiya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hoey, Michael 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, Michael 2005. *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. London: Routledge.
- Longrace, Robert E. 1976. *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Petőfi, János S. 2004. *A szöveg mint komplex jel (Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schank, Roger C. & Abelson, Robert P. 1977. *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Sinclair, John Mc H. 2004. *Trust the Text: Language Corpus and Discourse*. London: Routledge.
- Vater, Heinz 2001. *Einführung in die Textlinguistik: Struktur und Verstehen von Texten*. Stuttgart: W. Fink.
- Virtanen, T. 1992. Issues of text typology: narrative – a 'basic' type of text? *Text* 12. 293-310.